

УДК 811.124+811.14:2-42

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2024.35.06>

Наталія КОРОЛЬОВА, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-5014-5302

e-mail: n.koroliova@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Олеся ЛАЗЕР-ПАНЬКІВ, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0001-5281-5816

e-mail: o.lazer-pankiv@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТЬ "ЧЕСНОТИ" І "ВАДИ" В МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ АНТИЧНОСТІ ТА СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Вступ. Окреслюється історія формування уявлень про чесноти і вади в епоху Античності та трансформація їх поняттєвої складової протягом наступних століть. У фокусі дослідження – аналіз їхньої сутності, основи якої було закладено в греко-римській і християнській етиці. Водночас саме в період Середньовіччя вона досягає вершини свого культурного значення.

Методи. Дослідження спирається на мовний матеріал, який репрезентує зазначені поняття у творах античних і середньовічних письменників. Усі наведені думки проілюстровано прикладами з оригінальних текстів із перекладом.

Результати. Розглянуто поняття "чесноти" і "вади" як ключові елементи морально-етичної традиції Античності і Середньовіччя, виявлено спільні та відмінні риси в поглядах на їхню природу. Філософи та богослови, керуючись власним баченням, виокремлювали різні чесноти / вади й називали різну їх кількість. Існування багатьох поглядів на природу чеснот і вад впливало зі стійкої традиції поділу морально-етичних категорій на дві системи: дихотомічну, у якій чесноти протиставлялися вадам, і систему триад, де чеснота вважалась серединою між двома крайніми проявами певних схильностей чи рис характеру.

Висновки. Згадки про чесноти і вади можна знайти вже в Гомера, Есхіла, Сократа та Ксенофонта, Платон наділяє чотирма основними чеснотами ідеального громадянина, а Арістотель висуває теорію про поділ чеснот на діано-етичні та етичні та осмислює вади з позиції моралі. Доктрина про чотири основні чесноти потрапила до Риму завдяки Цицерону й Сенеці. Надалі християнська традиція запозичила її й пристосувала до потреб Церкви, доповнивши теологічними чеснотами, перелік яких був сформульований апостолом Павлом і розвинений Томою Аквінським. Він же, так само як і П'єр Абеляр, говорить про диференціацію вад і гріхів. Перелік семи смертних гріхів 590 р. оприлюднив Папа Григорій Великий. Їхньою появою ми завдячуємо ранньовізантійському богослову Евагрію Понтійському, який розробив вчення про вісім лихих помыслів, та Іоанну Касіяну й Евтропію з Валенсії. У період Середньовіччя чесноти і вади (гріхи) стають предметом релігійних і моральних дискусій, а християнська традиція зупиняється на дихотомічному підході до їхньої природи.

Ключові слова: мовна репрезентація, античні твори, середньовічні твори, чесноти, вади, сім смертних гріхів.

Вступ

Поняття "чесноти" і "вади" нерозривно пов'язані між собою і є одними з найважливіших у морально-етичній традиції Античності та Середньовіччя поряд з такими категоріями, як добро, зло, справедливість, любов тощо. Основні уявлення про них відзначаються стійкістю – чесноти зазвичай розглядаються як позитивні схильності та риси характеру, а відповідно вади – як протилежні їм. Водночас були сформовані різні погляди на природу чеснот і вад. Згідно з першим, чесноти та вади перебувають у протистоянні і є крайнощами однієї риси. Відповідно до другого, чеснота розглядається як середина між двома полюсами – високим і низьким ступенем вияву певної якості.

Проблема дослідження чеснот і вад має багатовікову історію. Репрезентація основних понять була закладена у працях давньогрецьких філософів, а згодом продовжена й розвинена в релігійно-етичних ученнях пізньоантичних і середньовічних мислителів з урахуванням особливостей ментальності та світогляду.

Метою нашого дослідження є окреслення історії формування й еволюції уявлень про чесноти і вади. Серед великої кількості інших праць воно вирізняється тим, що ґрунтується на аналізі мовної репрезентації зазначених понять в оригінальних текстах періоду Античності та Середньовіччя, оскільки поки що не існує єдиної традиції їхнього перекладу як у вітчизняній, так і зарубіжній науці.

Для досягнення мети передбачається розв'язання таких **завдань**: здійснити аналіз текстів античних філософів і письменників для виявлення різних поглядів на чесноти і вади людини; визначити специфіку формування

категорій "чесноти" і "вади" в епоху Античності та трансформації уявлень про них протягом наступних століть; дослідити розуміння понять "чесноти" і "вади" у творах пізньоантичних і середньовічних релігійних діячів.

Об'єкт нашого дослідження – поняття "чесноти" і "вади", **предмет** – особливості представлення цих понять відповідно до світоглядної еволюції суспільства.

Основними **джерелами** є оригінальні етичні трактати й твори, безпосередньо присвячені проблемі чеснот і вад. **Теоретико-методологічну основу** дослідження становлять як фундаментальні наукові розвідки, так і статті та монографії, присвячені висвітленню окремих аспектів окресленого питання в галузі лінгвістики, філософії, історії, соціології (Вар'ян, 2017; Левко, 2018; Шул'яга, 2007; Adkins, 1972; Balot, 2006; Burton, 2003; Cairns, 2011; Cunningham, 1982; Deene, 2013; Drewermann, 2012; Dunnington, 2019; Flanagan, 1990; Hare, 1996; Kellenberger, 2010; Levko, 2022, 2023; Newhauser, 2005; North, 1966; O'Connell, 1918; Pieper, 1966; Rademaker, 2005; Richards, 1988; Roberts, 2020; Russi, 2009; Seel, 2011; Shiply, 1871; Smith, 2011; Statman, 1992).

Методи

Предмет дослідження, його мета та завдання зумовили комплексне використання загальнонаукових і лінгвістичних методів: *теоретичний* (вивчення й аналіз спеціальної літератури), *описовий метод* (узагальнення та наукова інтерпретація фактичного матеріалу), *зіставний метод* (виявлення спільних і відмінних рис мовної форми вираження та змістового наповнення понять на позначення чеснот і вад у різних мовах), *порівняльно-історичний* (еволюція понять "чесноти" і "вади" в

історичному аспекті), *функціональний* (виявлення особливостей функціонування тих чи інших понять залежно від середовища, у якому вони вживаються).

Результати

Чотири чесноти, які, зазнавши певних змін, стали основою морально-етичних уявлень доби Античності, уперше згадуються грецьким поетом Есхілом (VI–V ст. до н. е.). У трагедії *Еπτά ἐπὶ Θήβας* (лат. *Septem contra Thebas*) він так характеризує царя Аргоса, провидця Амфіарая: "σώφρων δίκαιος ἀγαθὸς εὐσεβὴς ἀνὴρ" (Aesch. *Septem*, 610) (*розумний, справедливий, добродієсний, благочесний чоловік*).

Появою чотирьох основних чеснот ми завдячуємо Сократу (бл. 470–399 рр. до н. е.), який, за словами Арістотеля (384–322 рр. до н. е.), "περὶ τὰς ἠθικὰς ἀρετὰς πρᾶγματευομένου καὶ περὶ τούτων ὀρίζεσθαι καθόλου ζητοῦντος πρῶτου" (Aristot. *Met.* 13.1078b) (*досліджував моральні чесноти і перший намагався дати їм визначення*). У творі Ксенофонта (430 – бл. 355 рр. до н. е.) *Аπομνημονεύματα* (лат. *Memorabilia*) можна знайти їх класифікацію. Філософ виділяє окремо три основні чесноти: σωφροσύνη (*подолання чуттєвості*) або ἐγκράτεια (*стриманість, помірність*), ἀνδρεία (*воля*) і δίκαιοσύνη (*справедливість*), а σοφία (*мудрість*) вважається чеснотою в цілому. Жодна з цих чеснот не може існувати окремо від інших, адже всі вони підпорядковані мудрості як її окремі частини (*Met.* 2.1.1; 3.9.5; 4.4.12; 4.5.7; 4.6.10).

Далі ці чесноти (ἀνδρεία, δίκαιοσύνη, σωφροσύνη, σοφία) були описані Платоном (428/427–348/347 рр. до н. е.) у діалозі *Πολιτεία* (лат. *Res publica*) як необхідні для ідеального громадянина. Вони спираються на властивості душі: мудрість – на розум, мужність – на волю, поміркованість – на подолання чуттєвості. Справедливість же регулює належні стосунки між ними трьома й забезпечує правильну взаємодію частин цілого, а кожен прошарок у суспільстві наділений своєю чеснотою: філософи – мудрістю, правителі – справедливістю, воїни – мужністю, землероби й ремісники – розсудливістю (*Plat. Rep.* 4: 427–435).

З цього часу чотири основні чесноти міцно ввійшли до системи філософських уявлень Античності, доповнюючись іноді додатковими. Так, у *Ῥητορική* Арістотеля ми знаходимо ширший перелік: "μέρη δὲ ἀρετῆς δίκαιοσύνη, ἀνδρεία, σωφροσύνη, μεγαλοπρέπεια, μεγαλοψυχία, ἐλευθεριότης, φρόνησις, σοφία" (Aristot. *Rh.* 1.9.5) (*Форми чесноти – справедливість, мужність, поміркованість, щедрість, великодушність, безкорисливість, розсудливість, мудрість*). У *Ἠθικὰ Νικομάχεια* Арістотель формулює теорію чеснот, поділяючи їх на διανοητικά (діаноетичні, "чесноти розуму") і ἠθικά (етичні): "λέγομεν γὰρ αὐτῶν τὰς μὲν διανοητικὰς τὰς δὲ ἠθικὰς, σοφίαν μὲν καὶ σύνεσιν καὶ φρόνησιν διανοητικὰς, ἐλευθεριότητα δὲ καὶ σωφροσύνην ἠθικὰς" (Aristot. *Nic. Eth.* 1103a) (*Адже одні чесноти ми називаємо чеснотами розуму, а інші – етичними; мудрість, кмітливість і розсудливість – чесноти розуму, а щедрість і поміркованість – етичні*).

Римському світові доктрину чотирьох основних чеснот представив Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) у трактаті *De inventione*: "Nam virtus est animi habitus naturae modo atque rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitibus tota vis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quattuor: prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam" (*Cic. Inv.* 2.159) (*Чесноту можна визначити як звичку духу (animi) у гармонії з розумом і порядком природи. Вона має чотири частини: мудрість, справедливість, мужність, поміркованість*).

До проблеми осмислення чеснот звертається прихильник доктрини стоїків Сенека (4 р. до н. е. – 65 р. н. е.) у листах до Луцилія (*Epistulae morales ad Lucilium*):

"Praecipiet aliquis ut prudentiam magni aestimemus, ut fortitudinem conplectamur, iustitiam, si fieri potest, propius etiam quam ceteras nobis adplicemus; sed nil aget si ignoramus quid sit virtus, una sit an plures, separatae an innexae, an qui unam habet et ceteras habeat, quo inter se differant" (*Sen. Ep.* XCV, 55) (*Хтось почне наставляти, щоб ми цінували розсудливість, щоб ми любили мужність, і, якщо це можливо, ближче горнулися до справедливості. Але він нічого не досягне, якщо не знатимемо, що таке чеснота, чи вона одна, чи кілька, чи вони пов'язані, чи відокремлені, чи маючи якусь одну чесноту, він матиме і всі інші, і чим вони одна від одної відрізняються*).

Основні чесноти перераховані також у грецькому перекладі Біблії, Септуагінті, а саме у *Σοφία Σαλωμώνος* (лат. *Liber Sapientiae*): "καὶ εἰ δίκαιοσύνην ἀγαπᾷ τις, οἱ πόνοι ταύτης εἰσὶν ἀρεταί· σωφροσύνην γὰρ καὶ φρόνησιν ἐκδιδάσκει, δίκαιοσύνην καὶ ἀνδρείαν, ὧν χρησιμώτερον οὐδὲν ἐστὶν ἐν βίῳ ἀνθρώποις" (лат. "Et si iustitiam quis diligit, labores huius magnas habent virtutes: sobrietatem enim et prudentiam docet, et iustitiam, et virtutem, quibus utilius nihil est in vita hominibus" (*Sap.* 8:7)) (*Якщо хто любить праведність, то її трудно мають великі чесноти: бо ж вона навчає поміркованості й розсудливості, і справедливості, і мужності, кориснішого за які нічого немає для людей у житті*) та в апокрифічному творі ранньохристиянської літератури, який міститься в додатку до Старого Завіту, четвертій книзі Маккавейській (*Μακκαβαίων Δ'*): "τῆς δὲ σοφίας ἰδέα καθεστῆκασι τέσσαρες, φρόνησις καὶ δίκαιοσύνη καὶ ἀνδρεία καὶ σωφροσύνη· κυριωτάτη δὲ πασῶν ἡ φρόνησις, ἐξ ἧς δὴ τῶν παθῶν ὁ λογισμὸς ἐπικρατεῖ" (4 *Maccab.* 1:18–19) (*Видів мудрості є чотири: розсудливість, справедливість, мужність і поміркованість. Розсудливість є найважливішою з усіх, оскільки через неї розум панує над пристрастями*).

Філон Александрійський (бл. 20 р. до н. е. – бл. 50 р. н. е.), єврейський філософ і богослов, у трактаті *Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία τῶν μετὰ τὴν ἐξαήμερον* (лат. *Sacrae legis allegoriarum post sex dierum opus*) також визначав чотири основні чесноти, порівнюючи їх з ріками: "εἰσὶ δὲ τὸν ἀριθμὸν τέτταρες, φρόνησις σωφροσύνη ἀνδρεία δίκαιοσύνη. ὁ μὲν δὴ μέγιστος ποταμὸς, οὗ αἱ τέτταρες ἀπόρροιαὶ γεγόνασιν, ἡ γενικὴ ἐστὶν ἀρετὴ, ἣν ἀγαθότητα ὠνομάσαμεν, αἱ δὲ τέτταρες ἀπόρροιαὶ αἱ ἰσάριθμοι ἀρεταί" (*Phil. Leg.* 1.63) (*І їх також чотири: розсудливість, поміркованість, мужність і справедливість. Тепер найбільша ріка, з якої випливають чотири притоки, є основною чеснотою, яку ми вже назвали добродієсністю (ἀγαθότητα), а чотири притоки є такою ж кількістю чеснот*).

Християнська традиція розвинула античну теорію чеснот і санкціонувала її для потреб церкви. Святий Амвросій Медіоланський (бл. 330 – бл. 397) був першим, хто використав назву "кардинальні чесноти" у *Expositio evangelii Lucae*: "et quidem scimus virtutes esse quattuor cardinales, temperantiam iustitiam prudentiam fortitudinem" (*Ambr. Expos. Luc.* V, 62) (*І ми знаємо, що є чотири кардинальні чесноти – поміркованість, справедливість, розсудливість і сила духу*). Його погляди поділяв і Августин Блаженний (354–430), який у розділі *Quattuor virtutes definit Christiane* з полемічного твору *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo* говорить таке:

Quod si virtus ad beatam vitam nos ducit, nihil omnino esse virtutem affirmaverim nisi summum amorem Dei. Namque illud quod quadripartita dicitur virtus, ex ipsius amoris vario quodam affectu, quantum intelligo, dicitur. Itaque illas quattuor virtutes, quarum utinam ita in mentibus vis ut nomina in ore sunt omnium, sic etiam definire non dubitem, ut temperantia sit amor integrum se praebens ei quod amatur, fortitudo amor facile tolerans omnia propter quod amatur, iustitia amor soli amato

serviens et propterea recte dominans, prudentia amor ea quibus adiuvatur ab eis quibus impeditur sagaciter seligens. Sed hunc amorem non cuiuslibet sed Dei esse diximus, id est summi boni, summae sapientiae summaeque concordiae. Quare definire etiam sic licet, ut temperantiam dicamus esse amorem Deo sese integrum incorruptumque servantem, fortitudinem amorem omnia propter Deum facile perferentem, iustitiam amorem Deo tantum servantem et ob hoc bene imperantem ceteris quae homini subiecta sunt, prudentiam amorem bene discernentem ea quibus adiuvetur in Deum ab his quibus impediti potest (S. Aug. *Moribus Eccl.* 1, 15, 25)

(Оскільки чеснота веде нас до щасливого життя, я б стверджував, що чеснота – це ні що інше, як найвища любов до Бога. Бо те, що називається четвірною (з чотирьох частин) чеснотою, походить, наскільки я розумію, від певної різноманітності вияву самої любові. І тому я без вагання таким чином визначу ці чотири чесноти, чия сила є в усіх душах, як і їхні імена в устах усіх, так що поміркованість – це неупереджена любов, яку повністю віддає [людина] тому, що любить; мужність – це любов, яка легко терпить все за те, що любить; справедливість – це любов, яка служить виключно тому, що любить, і тому справедливо панує; розсудливість – це любов, яка мудро відрізняє корисне від шкідливого. Але, як ми сказали, ця любов не до когось, а до Бога, тобто до найвищого добра, до найвищої мудрості та до найвищої гармонії. Тому також дозволено визначити це таким чином, щоб ми могли сказати, що поміркованість – це любов до Бога, яка залишається недоторканою і нетлінною; мужність – це любов, яка легко зносить усе заради Бога; справедливість – це любов, яка служить тільки Богові з цієї причини добре панує над іншим, що підвладне людині; розсудливість – це любов, яка чітко розрізняє, що допомагає йти до Бога від того, що заважає).

Григорій Великий (бл. 540–604), як і античні філософи, обстоював ідею гармонійного поєднання і співдії всіх чеснот. У коментарі до Книги Іова (лат. *Moralia in Iob*, також *Moralia, sive Expositio in Iob* або *Magna Moralia*) теолог говорить про чотири кардинальні чесноти, на які опирається душа людини: "In quatuor vero angulis domus ista consistit, quia nimirum solidum mentis nostrae aedificium, prudentia, temperantia, fortitudo, iustitia sustinet. In quatuor angulis domus ista subsistit, quia in his quatuor virtutibus tota boni operis structura consurgit" (Gr. M. *Moralia*, 2, XLVIX, 2) (На чотирьох кутах цей будинок стоїть, оскільки міцність будівлі душі підтримують розсудливість, поміркованість, твердість та справедливість. Цей будинок стоїть на чотирьох кутах, тому що на цих чотирьох якостях будується вся будівля чеснот). Однак для їхнього зміцнення необхідними є й інші:

Donum quippe Spiritus, quod in subiecta mente ante alia prudentiam, temperantiam, fortitudinem, iustitiam format, eadem mentem ut contra singula quaeque tentamenta erudiat, in septem mox virtutibus temperat, ut contra stultitiam, sapientiam; contra hebetudinem, intellectum; contra praecipitationem, consilium; contra timorem, fortitudinem; contra ignorantiam, scientiam; contra duritiam, pietatem; contra superbiam dei timorem (Gr. M. *Moralia*, 2, XLIX, 3)

(Звичайно, дар Духа насамперед у смиренній душі виховує розсудливість, поміркованість, твердість, справедливість, і саму душу, щоб вона давала знати про кожну спокусу, потім оснащує сімома чеснотами: проти глупоти – мудрістю; проти невідання – розумінням; проти відчайдушності – розсудливістю; проти страху – хоробрістю; проти невігластва – знанням; проти черствості – добротою; проти гордості – страхом Божим).

Для досягнення повної духовної досконалості й гармонії необхідні також теологічні чесноти, які скеровують життя людей до Бога. Їхній перелік був сформульований апостолом Павлом у Першому посланні до Коринтян: "νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μεῖζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη" (лат. "Nunc autem manet fides, spes, caritas, tria haec; maior autem ex his est caritas") (I Cor. 13:13)

(А тепер перебувають ці три: віра, надія, любов; але найбільша з них – любов (милосердя)).

Григорій Великий зазначає: "Sed habent in nobis septem filii tres procul dubio sorores suas, quia quidquid virile hi virtutum sensus faciunt, spei, fidei caritatisque coniungunt. Neque enim ad denarii perfectionem septem filii perveniunt, nisi in fide, spe et caritate fuerint omne quod agent" (Gr. M. *Moralia*, 1, XXVII, 2) (Безсумнівно, у нас семеро синів мають три сестри свої, оскільки вони стійко роблять усе, що належить сенсу чеснот, і поєднують це з надією, вірою та любов'ю. Тому сім синів не прийдуть до досконалості десяти, якщо те, що роблять – роблять без віри, надії та любові).

Вчення про чесноти отримує першу систематичну форму в межах доктрини Томи Аквінського (1225–1274). У одному з диспуційних питань (лат. *Quaestiones disputatae*) під назвою *De virtutibus* йдеться про *virtus cardinalis*:

...virtus aliqua dicitur cardinalis, quasi principalis, quia super eam aliae virtutes firmanantur sicut ostium in cardine. Et quia ostium est per quod introitur in domum, ratio cardinalis virtutis non competit virtutibus theologis, quae sunt circa ultimum finem, ex quo non est introitus vel motus ad aliquid interius. Convenit enim virtutibus theologis quod super eas aliae virtutes firmentur, sicut supra aliquid immobile; et ideo fides dicitur fundamentum, I Corinth., III, 11: 'fundamentum enim aliud nemo potest ponere praeter id quod positum est'; spes ancora, Heb. VI, 19: 'sicut anima ancoram' etc.; caritas radix, Ephes. III, 17: 'in caritate radicati et fundati' (Aquin. *Virtutibus*, 1, 12, 94)

(певна чеснота називається кардинальною, так би мовити головною, тому що інші чесноти тримаються на ній, як двері на петлі. І оскільки це двері, через які можна ввійти в дім, опис головної чесноти не належить до теологічних чеснот, які стосуються кінцевої мети, з якої немає входу чи руху до чогось внутрішнього. Бо теологічним чеснотам належить, щоб інші чесноти були закріплені на них, як на чомусь нерухомому; і тому віра названа основою, 1 Коринф., 3, 11: "бо ніхто не може покласти іншої основи, крім тієї, що покладена"; надія – якорем, Євр. 6, 19: "як якорі душі" etc.; милосердя – коренем, Єфес. 3, 17: "закорінені і засновані на милосерді").

До детального опису чеснот Тома Аквінський звертається в своєму найвідомішому трактаті *Summa Theologiae, Prima Secundae pars*: кардинальним чеснотам присвячено *Quaestio 61*, теологічним – *Quaestio 62*.

Вади в алегоричній формі представлені вже в античних авторів, зокрема, у поемах Гомера. Попри це вони не наділені моральним змістом – уперше вади з позиції моралі осмислює Арістотель у *Нікіа Нікомахіа*, де чеснота як поміркованість (ἐγκράτεια) протиставляється зіпсутості (κακία), нестриманості (ἀκρασία) та жорстокості (досл. звірству) (θηριότης): "μετὰ δὲ ταῦτα λεκτέον, ἄλλην ποιησαμένων ἀρχήν, ὅτι τῶν περὶ τὰ ἦθη φευκτῶν τρία ἐστὶν εἶδη, κακία ἀκρασία θηριότης. τὰ δ' ἐναντία τοῖς μὲν δυσὶ δῆλα: τὸ μὲν γὰρ ἀρετὴν τὸ δ' ἐγκράτειαν καλοῦμεν" (Aristot. *Nic. Eth.* 1145a) (А тепер слід сказати, виходячи з іншого принципу, що існує три види такого, чого уникають у вдачах: зіпсутість, нестриманість, жорстокість. Протилежності щодо першого і другого очевидні, бо одне ми називаємо добродієністю, а інше – поміркованістю). Трактат Арістотеля користувався популярністю як серед його сучасників, так і в елліністичний період і за часів Римської імперії. Саме йому належить поняття μέσον, згідно з яким чеснота – це вміння та бажання знаходити середину між двома крайнощами: надлишком певної якості та її браком: "λέγω δὲ τοῦ μὲν πράγματος μέσον τὸ ἴσον ἀπέχον ἀφ' ἐκατέρου τῶν ἄκρων, ὅτι ἐστὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πᾶσιν" (Aristot. *Nic. Eth.* 1106a) (Я називаю серединою речі те, що рівновіддалене від обох країв, причому ця [середина] одна і для всіх однакова).

Арістотель зазначає:

ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ὡς ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν. μεσότης δὲ δύο κακίων, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ' ἔλλειψιν: καὶ ἐπὶ τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἐν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι" (Aristot. Nic. Eth. 1106b–1107a).

(Отже, чеснотою є свідомо обраний склад [душі], що полягає у дотриманні середини стосовно нас, і при цьому визначеної таким судженням, яким визначить її розсудлива людина. Середина знаходиться між двома [видами] зіпсутості, один з яких – від надлишку, інший – від нестачі. А ще й тому [добročесність означає дотримування середини], що як у пристрастях, так і у вчинках вади порушують належне або в бік надлишку, або в бік нестачі, чеснота ж [уміє] знаходити середину та її обирає).

Обстоючи думку Арістотеля, римський поет Гораций (65–8 рр. до н. е.) говорить, що "virtus est medium vitiorum et utrimque deductum" (Hor. Ep. 1.18, v. 9) (мужність, однак, – по середині; крайнощі хибні – обіруч¹) та вводить поняття *aurea mediocritas*, яке стане незабаром крилатим: "auream quisquis mediocritatem diligit, tutus caret obsoleti sordibus tecti, caret inuidenda sobrius aula" (Hor. Od. 2.10) (золотій середині хто довіривсь, той не стане жити ні в злиденній хижі, ні палацом він у людей не буде заздрість будити).

Тему "середини" продовжує Тома Аквінський: "<...> inter excessum et defectum medium est aequalitas sive conformitas. Unde manifeste apparet quod virtus moralis in medio consistit" (Aquino. STh. I–II, 64) (<...> між надлишком і недоліком є рівність або відповідність. Звідси очевидно, що моральна чеснота – посередині).

Дихотомічні погляди на природу чеснот і вад відображені в трактаті *Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν* (лат. *De virtutibus et vitiis*), автором якого до XVI ст. вважався Арістотель (Cassouros, 2003, p. 516). Вони корелюють із поняттями ἐπαινετὰ (те, що варто хвалити) і καλὰ (хороше, прекрасне) та ψεκτά (те, що варто ганити) і αἰσχρά (погане, потворне) відповідно. Усього виокремлюються вісім чеснот і вад, згрупованих парами. П'ять з них співвідносяться із трьома частинами душі. Розумній душі належить пара φρόνησις (розсудливість) і ἀφροσύνη (нерозсудливість). Дратівливий, лютий душі – τραδότης (лагідність) і ὀργιλότητης (дратівливість) та ἀνδρεία (мужність) і δειλία (боягузтво). Пристрасній душі – σωφροσύνη (поміркованість) і ἀκολασία (розбещеність) та ἐγκράτεια (стриманість, поміркованість) та ἀκράτεια (нестриманість). Окремо виділяється три пари загальних чеснот і вад душі: δικαιοσύνη (справедливість) і ἀδικία (несправедливість), ἐλευθεριότης (щедрість) і ἀνελευθεριότης (скнарність), μεγαλοψυχία (великодушність, благородство) і μικροψυχία (малодушність).

У листах Сенеки також можемо знайти антитезу чеснот і вад: "Adulatio quam similis est amicitiae <...> Venit ad me pro amico blandus inimicus; vitia nobis sub virtutum nomine obrepunt: temeritas sub titulo fortitudinis latet, moderatio vocatur ignavia, pro cauto timidus accipitur" (Sen. Ep. XLV, 7) (А як улесливість подібна до дружби <...> під машкарою друга підходить до мене улесливий недруг. Під іменем чеснот нам у душу закрадаються вади. Нерозважність ховається за іменням сміливості. Лінощі називаємо поміркованістю, боязкого – обережним. Ось чому небезпечно помилятися).

З часом вади, які протиставлялись чеснотам, почали ототожнюватись із гріхами. П'єр Абеляр (1079–1142) у трактаті *Ethica seu Scito te ipsum* диференціює визначення

вади та гріха, відповідаючи на винесене в заголовок *Caput III* питання: "Quid sit animi vitium et quid proprie dicatur peccatum?" (Що таке вада душі і що власне називається гріхом?). Якщо гріх сприймався як вчинок і результат вибору, бо він народжується зі згоди свідомості з волею і бажанням, то вада була лише схильністю до гріха: "vitium itaque est quo ad peccandum prout efficitur, hoc est, inclinamur ad consentiendum ei quod non convenit, ut illud scilicet faciamus aut dimittamus. Hunc vero consensum proprie peccatum nominamus, hoc est, culpam animae qua damnationem meretur, vel apud deum rea statuitur" (Abael. Eth., III) (Отже, вада – це те, завдяки чому ми схильємося до гріха, тобто те, що схильє нас погоджуватись на те, що нам не підходить, так що ми вирішуємо робити це або припинити. Але цю згоду ми називаємо власне гріхом, тобто провиною душі, через яку вона заслуговує на осуд, або визнається винною перед Богом).

Так само й Тома Аквінський у трактаті "De vitiis" (Aquino. STh. I–II, 71–89) зазначає, що деякі з гріхів не є, власне кажучи, гріхами, а радше вадами, тобто схильністю до певних гріхів. Отже, вада – це погана навичка, а гріх – це поганий вчинок. Водночас "peccatum est peius quam vitium, idest actus malus quam habitus malus" (Aquino. STh. I–II, 71. 4) (гріх гірший за ваду, тобто поганий вчинок гірший за погану навичку).

У другому посланні апостола Павла до Тимофія вказується перелік гріхів, якими характеризуватимуться люди в майбутньому: "ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φιλαυτοὶ φιλάργυροι ἀλαζόνες ὑπερήφανοὶ βλάσφημοὶ, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι ἀνόσιοι ἄστοργοὶ ἄσπονδοὶ διάβολοι ἀκρατεῖς ἀνήμεροὶ ἀφιλάγαθοὶ προδότες προπετεῖς τετυφωμένοι, φιλήδονοὶ μάλλον ἢ φιλόθεοι, ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρηνημένοι καὶ τοῦτους ἀποτρέπου" (лат. "erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti, sine affectione, sine pace, criminosi, incontinentes, immites, sine benignitate, proditores, protervi, tumidi, et voluptatum amatores magis quam Dei: habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes" (2 Tim. 3. 2–5) (Будуть люди самолюбні, жадібні, зарозумілі, горді, богозневажники, батькам неслухняні, невдячні, нечесливі, без прихильності, без миру, осудливі, нестримані, жорстокі, без милості, зрадники, нахабні, пихаті, що більше люблять насолоду, аніж Бога: маючи вигляд благочестивих, але заперечуючи його силу).

А в посланні апостола Павла до галатів знаходимо такий список: "φανερὰ δὲ ἐστὶν τὰ ἔργα τῆς σαρκὸς ἅτινα ἐστὶν μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια, εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθρα, ἔρεις, ζηλοὶ, θυμοί, ἐριθεία, διχοστασία, αἰρέσεις, φθόνοι, μέθαι, κῶμοι καὶ τὰ ὅμοια τούτοις" (лат. "Manifesta sunt autem opera carnis, quae sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia, ebrietates, comessationes, et his similia") (Gal. 5: 19–21) (Вчинки ж плоті явні; ними є перелюб, розпуста, нечистота, розбещеність, ідолослужіння, чародійство, вороженча, чвари, ревності, гнів, суперечки, розбрат, ересі, заздрості, вбивства, пияцтво, гулянки і подібні їм).

Ранньовізантійський богослов Євагрії Понтійський у IV ст. розробив вчення про вісім лихих помислів, із яких походить уся гріховна поведінка, та засоби боротьби з ними. Ці помисли (λογισμοί), обговорювані в різних роботах (зокрема, *Ἀντιρρητικός* (лат. *Antirrheticus*), *Περὶ διαφόρων πονηρῶν λογισμῶν* (лат. *De malignis cogitationibus* (sub nomine Nili Ancyrani²)); *Περὶ τῶν ὀκτῶ τῆς πονηρίας πνευμάτων*

¹ Тут і далі переклади творів Горация наводяться за виданням: Содомора, 1982.

² Багато творів Євагрії збереглися грецькою мовою, в рукописах X ст. і пізніше з гори Афон та інших чернечих центрів, їх часом приписують Нілу Анкірському (також Синайському), ченцю та пустельнику, автору філософсько-теологічних трактатів і численних листів.

(лат. *De octo spiritibus malitiae* (sub nomine Nili Ancyranii), *Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν* (лат. *De octo vitiosis cogitationibus*)), включали: γαστριμαργία (обжерливість), πορνεία (хитість), φιλαργυρία (жадібність), λύπη (смуток), ὀργή (гнів), ἀκηδία (зневіра), κενοδοξία (марнославство), ὑπερηφάνια (гордість):

Ὀκτῶ εἰσι πάντες οἱ γενικώτατοι λογισμοί, ἐν οἷς περιέχεται πᾶς λογισμός. Πρῶτος ὁ τῆς γαστριμαργίας, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ τῆς πορνείας· τρίτος ὁ τῆς φιλαργυρίας· τέταρτος ὁ τῆς λύπης· πέμπτος ὁ τῆς ὀργῆς· ἕκτος ὁ τῆς ἀκηδίας· ἕβδομος ὁ τῆς κενοδοξίας· ὄγδοος ὁ τῆς ὑπερηφάνιας. Τοῦτους πάντας παρενοχλεῖν μὲν τῇ ψυχῇ ἢ μὴ παρενοχλεῖν, τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστὶ· τὸ δὲ χρονίζειν αὐτοὺς, ἢ μὴ χρονίζειν, ἢ πάθη κινεῖν, ἢ μὴ κινεῖν, τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐστὶν" (Pont. Vit.)

(Є вісім головних помислів, від яких походять всі інші помисли. Перший помисел обжерливості, і після нього – розпусти; третій – сріблολюбства, четвертий – смутку; п'ятий – гніву; шостий – зневіри; сьомий – марнославства; восьмий – гордості. Щоб ці помисли турбували душу або не турбували, це не залежить від нас; але щоб вони залишалися в нас надовго або не залишалися, щоб приводили в рух пристрасті або не рухали, – це залежить від нас).

У християнській традиції вісім лихих помислів стали відомі завдяки працям Іоанна Касіяна (360–435), який зазнав сильного впливу Євагрія Понтійського. Про *octo vitia capitalia seu principalia* (вісім головних вад) Іоанн писав у 12-томній праці *De institutis coenobiorum* (книги 5–12) і в *Collationes Patrum*:

Octo sunt principalia vitia quae humanum infestant genus, id est primum gastrimargia, quod sonat ventris ingluvies, secundum fornicatio, tertium filargyria, id est avaritia sive amor pecuniae, quartum ira, quintum tristitia, sextum acedia, id est anxietas seu taedium cordis, septimum cenodoxia, id est iactantia seu vana gloria, octavum superbia" (Cas. Coll. V, 2)

(Є вісім головних вад, якими наповнений людський рід: перша – обжерливість, що значить ненаситність живота, друга – блуд, третя – сріблολюбство, тобто жадібність або грошолюбство, четверта – гнів, п'ята – смуток, шоста – зневіра, тобто тривога або втома серця, сьома – марнославство, тобто хвальба або марна слава, восьма – гордість).

Касіян змінює послідовність їхнього розташування, переміщуючи гнів на четверте місце, а смуток – на п'яте, і стверджує, що перші шість вад з'єднані між собою певним послідовним зв'язком так, що надмірність попередньої дає початок наступній: "Nam de abundantia gastrimargiae fornicationem, de fornicatione filargyriam, de filargyria iram, de ira tristitiam, de tristitia acediam necesse est pullulare" (Cas. Coll. V, 10) (Бо з надлишку обжерливості – блуд, з блуду – сріблολюбство, зі сріблολюбства – гнів, з гніву – смуток, зі смутку – зневіру слід виводити).

У другому листі до владики Петра (*Epistola ad Petrum Param de octo vitiis*) єпископ Евтропій з Валенсії (? – до 610) також аналізує вісім гріхів, описуючи їх "genera et conjunctionem atque concatenationem" (види, сполучуваність і зв'язок) і "quales habeant filias quae de eis nascuntur" (яких вони мають дочок, від них народжених) (Eutr. Octo vitiis, Col. 12). Також Евтропій говорить про непропорційну кількість вад і чеснот: "Quod vero multo majoris numeri esse dicuntur, haec ratio est, quia plura sunt vitia quam virtutes <...> Quae cum sint multo majoris numeri quam virtutes, devictis tamen illis octo principalibus vitiis, ex quorum natura eas certum est emanare, omnes protinus conquiescunt, ac perpetua pariter cum eis internecone delentur" (Eutr. De octo vitiis, Col. 14). (Причина, чому їх набагато більше, полягає в тому, що вад більше, ніж чеснот <...> Хоча ці речі набагато більші за кількість, ніж чесноти, однак, подолавши ці вісім головних вад, з природи яких

вони, безсумнівно, походять, усі вони негайно припиняються і знищуються разом з ними у вічній загибелі).

Список Євагрія став основою семи смертних гріхів: 590 р. Папа Григорій Великий оприлюднив ідею головних гріхів числом сім. Він об'єднав *acedia* (зневіру) з *tristitia* (смуток) в одному гріху, названому "лінощі", додав заздрість і виокремив *superbia* (гординю), зробивши її початком інших гріхів і змінивши їхню послідовність: "radix quippe cuncti mali superbia est, de qua, scriptura attestante, dicitur: Initium omnis peccati superbia" (Ecclesiasticus 10.15). *Primae autem eius soboles, septem nimirum principalia vitia, de hac virulenta radice proferuntur, scilicet inanis gloria, invidia, ira, tristitia, avaritia, ventris ingluvies, luxuria*" (Gr. M. Moralia, 31, XLV, 2) (бо корінь усякого зла – гординя, про яку, як свідчить Святе Письмо, сказано: "Гординя – початок усякого гріха" (Еклезіастик 10.15). І його перші діти, сім головних вад, звісно, походять від цього шкідливого кореня, а саме: марна слава, заздрість, гнів, печаль, жадібність, ненажерливість і хитість)¹.

Концепція Григорія Великого отримала поширення після схоластичних праць Томи Аквінського (див., наприклад, *Quaestiones disputatae de malo, quaestio VIII*). Протягом Середньовіччя вади і гріхи продовжували бути предметом обговорення в богословських та етичних трактатах, їм була присвячена велика кількість дидактичної літератури. Церква використовувала уявлення про смертні гріхи, щоб допомогти людям приборкати їхні погані схильності, а найбільш вдалою для реалізації поставленої мети виявилась ідея приборкування вад (гріхів) і чеснот.

Дискусія і висновки

Розглянувши історію генези понять "чесноти" і "вади" від зародження у найдавніших грецьких мислителів до християнських письменників Середньовіччя, ми дійшли таких висновків. Чесноти і вади, перелік яких було сформовано ще в добу Античності, становили основу морально-етичної традиції протягом декількох століть. Існувало широке коло моральних норм і уявлень, які визначали найважливіші властивості людської особистості, характер і спосіб життя. Дихотомічний принцип існував поряд із принципом середини та врівноваження пристрастей.

Чесноти були головною категорією ідеальної особистості, набуваючи нових значень і відтінків протягом століть. Сім смертних гріхів розвинулися з адаптованих із часом списків восьми лихих помислів, описаних Євагрієм та Іоанном Касіяном. Одним із перших текстів, який об'єднав ці два списки, був трактат *Moralia in Job* Григорія Великого.

Популяризація дихотомічного погляду на чесноти і вади (гріхи) у період Середньовіччя була продиктована дидактичною метою, існуванням запиту суспільства, світської й церковної влади саме на ті моральні якості, які входили до переліку й мали особливе значення в ієрархії цінностей. Однією з ключових цілей їхнього детального опису є заохочення позитивних якостей і запобігання негативним, щоб показати людині шлях до самовдосконалення та служіння Богу в обох світах.

Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі на основі першоджерел генези кожного окремого поняття та його смислового й аксіологічного маркування відповідно до світоглядної еволюції суспільства.

Внесок авторів: Наталія Корольова – концептуалізація, формальний аналіз, методологія, валідація даних, написання – оригінальна чернетка, написання – перегляд і редагування; Олеся Лазер-Паньків – концептуалізація, формальний аналіз, методологія, валідація даних, написання – оригінальна чернетка, написання – перегляд і редагування.

¹ У східній традиції смертних гріхів вісім, пихатість (*vanagloria*) і гординя (*superbia*) вважаються різними гріхами.

Список використаних джерел

- Вар'ян, О. (2017). Моральні та громадянські чесноти в структурі образу "ідеального громадянина" у давніх Афінах. *Evropský filozofický a historický diskurz*, 3(1), 150–161.
- Левко, О. (2018). Семантичний розвиток лексем σώφρων, σωφροσύνη і дериватів у давньогрецькій мові (від Гомера до Нового Завіту). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Філологія*, 79, 166–171.
- Содомора, А. (1982). *Гораций. Твори*. Дніпро.
- Шульга, С. (2009). Громадянський ідеал античного грецького полісу. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*, (17), 97–99.
- Adkins, A. W. H. (1972). *Moral values and political behavior in ancient Greece. From Homer to the end of the fifth century*. W. W. Norton & Company.
- Balot, R. K. (2006). *Greek Political Thought*. Blackwell Publishing.
- Burton, D. (2003). Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments. *Mortality*, 8(1), 20–35.
- Cacouros, M. (2003). Le traité pseudo-aristotélicien *De Virtutibus et vitiis*, in *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, Suppl., 506–46.
- Cairns, D. (2011). Honour and shame: modern controversies and ancient values. *Critical quarterly*, 53(1), 23–41.
- Cunningham, S. B. (1982). Review of Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. *Dialogue*. 21(1), 133–37. <https://doi.org/10.1017/S001221730001742X>
- Deene, M. (2013). Seeking for honour(s)? The exploitation of philotimia and citizen benefactors in classical Athens. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 91(1), 69–87.
- Drewermann, E. (2012). *Die sieben Tugenden*. Patmos Verlag.
- Dunnington, K. (2019). *Humility, Pride, and Christian Virtue Theory (Oxford Studies in Analytic Theology)*. Oxford University Press.
- Flanagan, O. (1990). Virtue and Ignorance. *Journal of Philosophy*, 87, 420–428.
- Hare, S. (1996). The Paradox of Moral Humility. *American Philosophical Quarterly*, 33, 235–241.
- Kellenberger, J. (2010). Humility. *American Philosophical Quarterly*, 47, 321–336.
- Levko, O. (2022). Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th-century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos*, 111, 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>
- Levko, O. (2023). Rendition of σώφρων and σωφροσύνη in Ukrainian translations of the New Testament. *Zeitschrift für Slawistik*, 68(3), 440–464. <https://doi.org/10.1515/slaw-2023-0022>
- Newhauser, R. (2005). *In the Garden of Evil: The Vices and Culture in the Middle Ages*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- North, H. (1966). *Sophrosyne: self-knowledge and self-restraint in Greek literature*. Cornell University Press.
- O'Connell, W. H. (1918). *The cardinal virtues*. Massachusetts.
- Pieper, J. (1966). *The four cardinal virtues: prudence, justice, fortitude, temperance*. University of Notre Dame Press.
- Rademaker, A. (2005). *Sophrosyne and the rhetoric of self-restraint. Polysemy and persuasive use of ancient Greek value term*. Brill.
- Richards, N. (1988). Is Humility a Virtue? *American Philosophical Quarterly*, (25), 253–259.
- Roberts, R. C., & Wood, W. J. (2020). Understanding, Humility, and the Vices of Pride, in *The Routledge handbook of virtue epistemology*. Routledge, Taylor & Francis Group, 363–375.
- Russi, F. (2009). *Über Werte und Tugenden. Undogmatische Betrachtungen*, 3 Auflage. Bertuch-Verlag.
- Seel, M. (2011). *111 Tugenden, 111 Laster. Eine philosophische Revue*. S. Fischer Verlag.
- Shiply, O. (1871). *The Four Cardinal Virtues considered in Relation to the Public and Private Lives of Catholics: Six Sermons for the Day with an Appendix on the Dissolution of the Union between Church and State and on the Establishment of an Oratory in London*. Longmans, Green.
- Smith, A.C. (2011). *Polis and personification in classical Athenian art*. Monumenta Graeca et Romana. Brill.
- Statman, D. (1992). Modesty, Pride, and Realistic Self-Assessment. *Philosophical Quarterly*, 42, 420–438.
- Джерела ілюстративного матеріалу**
- Abaelardus P. Ethica seu Liber Dictus Scito te ipsum. <https://t.ly/RBoZ>
- Ambrosius Mediolanensis Expositio evangelii Lucae. <http://surl.li/fdyio>
- Aquinas Th. Quaestiones disputatae De malo. <https://cutt.ly/V8bG4IA>
- Aquinas Th. Quaestiones disputatae De virtutibus. <http://surl.li/fdygk>
- Aquinas Th. Summa Theologiae. <http://surl.li/fdygu>
- Augustinus Aurelius S. De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo. <https://t.ly/pz76O>
- Cassianus I. Collationes. <http://surl.li/fdyif>
- Cicero M. T. De Inventione. <https://t.ly/dmqv>
- Eutropius. Epistola ad Petrum Papam de octo vitiis. PL. 80. Col. 9–14. <https://www.mlaf.uzh.ch/browser?path=38/1297/3143/8146&text=8146>
- Gregorius Magnus, Moralia in Iob. <https://t.ly/COI9>
- Horatius Q. F. Carminum liber secundus (Odes). <https://t.ly/wj33>
- Horatius Q. F. Epistularum liber primus. <https://cutt.ly/N8bG9rk>
- Seneca L. A. Epistulae morales ad Lucilium. <http://surl.li/fdyik>
- Αισχύλος. Ἐπιτάφια ἑπιθρήνα. <http://surl.li/fdygz>
- Αριστοτέλης. Ἠθικά Νικομάχεια. <http://surl.li/fdyhf>
- Αριστοτέλης. Ῥητορική. <http://surl.li/fdyhk>
- Αριστοτέλης. Τὰ μετὰ τὰ φυσικά. <http://surl.li/fdyhn>
- Εὐάγγελος ὁ Ποντικός. Περί τῶν ὀκτῶ λογισμῶν. <http://surl.li/fdyhq> або <http://surl.li/fdyht>
- Ξενοφῶν. Ἀπομνημονεύματα. <http://surl.li/fdyih>
- Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν. <http://surl.li/fdyib>
- Πλάτων. Πολιτεία. <http://surl.li/fdyihw>
- Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς. Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία τῶν μετὰ τὴν ἐξαίμερον. <http://surl.li/fdyiz>
- Βίβλια
- Ad Corinthios epistula I Sancti Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Da>
- Ad Galatas epistula Santi Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Dd>
- Ad Timotheum epistula II Sancti Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Di>
- Μακκαβαίων Δ' (Μακκαβαίων 4). <http://bitly.ws/B2Dk>
- Σοφία Σαλμωνῶν (Liber Sapientiae). <http://bitly.ws/B2Dn>
- References**
- Adkins, A. W. H. (1972). *Moral values and political behavior in ancient Greece. From Homer to the end of the fifth century*. W. W. Norton & Company.
- Balot, R. K. (2006). *Greek Political Thought*. Blackwell Publishing.
- Burton, D. (2003). Public memorials, private virtues: women on classical Athenian grave monuments. *Mortality*, 8(1), 20–35.
- Cacouros, M. (2003). Le traité pseudo-aristotélicien *De Virtutibus et vitiis*, in *Dictionnaire des Philosophes Antiques*, Suppl., 506–46.
- Cairns, D. (2011). Honour and shame: modern controversies and ancient values. *Critical quarterly*, 53(1), 23–41.
- Cunningham, S. B. (1982). Review of Virtues and Vices and Other Essays in Moral Philosophy. *Dialogue*. 21(1), 133–37. <https://doi.org/10.1017/S001221730001742X>
- Deene, M. (2013). Seeking for honour(s)? The exploitation of philotimia and citizen benefactors in classical Athens. *Revue belge de philologie et d'histoire*, 91(1), 69–87.
- Drewermann, E. (2012). *Die sieben Tugenden*. Patmos Verlag.
- Dunnington, K. (2019). *Humility, Pride, and Christian Virtue Theory (Oxford Studies in Analytic Theology)*. Oxford University Press.
- Flanagan, O. (1990). Virtue and Ignorance. *Journal of Philosophy*, 87, 420–428.
- Hare, S. (1996). The Paradox of Moral Humility. *American Philosophical Quarterly*, 33, 235–241.
- Kellenberger J. (2010). Humility. *American Philosophical Quarterly*, 47, 321–336.
- Levko O. V. (2018). Semantic changes of lexemes σώφρων, σωφροσύνη and their cognates in Ancient Greek (From Homer to New Testament). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*, 79, 166–171 [in Ukrainian].
- Levko, O. (2023). Rendition of σώφρων and σωφροσύνη in Ukrainian translations of the New Testament. *Zeitschrift für Slawistik*, 68(3), 440–464. <https://doi.org/10.1515/slaw-2023-0022>
- Levko, O. (2022). Axiological Opposition of Humility and Pride in the 17th-century Ukrainian Didactic Gospels. *Logos*, 111, 45–55. <https://doi.org/10.24101/logos.2022.26>
- Newhauser, R. (2005). *In the Garden of Evil: The Vices and Culture in the Middle Ages*. Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- North, H. (1966). *Sophrosyne: self-knowledge and self-restraint in Greek literature*. Cornell University Press.
- O'Connell, W. H. (1918). *The cardinal virtues*. Massachusetts.
- Pieper, J. (1966). *The four cardinal virtues: prudence, justice, fortitude, temperance*. University of Notre Dame Press.
- Rademaker, A. (2005). *Sophrosyne and the rhetoric of self-restraint. Polysemy and persuasive use of ancient Greek value term*. Brill.
- Richards, N. (1988). Is Humility a Virtue? *American Philosophical Quarterly*, 25, 253–259.
- Roberts, R. C., & Wood W. J. (2020). Understanding, Humility, and the Vices of Pride, in *The Routledge handbook of virtue epistemology*. Routledge, Taylor & Francis Group, 363–375.
- Russi, F. (2009). *Über Werte und Tugenden. Undogmatische Betrachtungen*, 3 Auflage. Bertuch-Verlag.
- Seel, M. (2011). *111 Tugenden, 111 Laster. Eine philosophische Revue*. Fischer Verlag.
- Shiply, O. (1871). *The Four Cardinal Virtues considered in Relation to the Public and Private Lives of Catholics: Six Sermons for the Day with an Appendix on the Dissolution of the Union between Church and State and on the Establishment of an Oratory in London*. Longmans, Green.
- Smith, A.C. (2011). *Polis and personification in classical Athenian art*. Monumenta Graeca et Romana. Brill.
- Sodomora A. (1982). *Horace. Works*. Dnipro [in Ukrainian].
- Statman, D. (1992). Modesty, Pride, and Realistic Self-Assessment. *Philosophical Quarterly*, 42, 420–438.

Varian, O. (2017). Moral and civil virtues in the structure of image of "ideal citizen" in ancient Athens. *European philosophical and historical discourse*. 3(1), 150–161 [in Ukrainian].

Sources of illustrative material

Abaelardus P. *Ethica seu Liber Dictus Scito te ipsum*. <https://t.ly/RBoZ>
 Ambrosius Mediolanensis *Expositio evangelii Lucae*. <http://surl.li/fdyio>
 Aquinas Th. *Quaestiones disputatae De malo*. <https://cutt.ly/V8bG4IA>
 Aquinas Th. *Quaestiones disputatae De virtutibus*. <http://surl.li/fdygk>
 Aquinas Th. *Summa Theologiae*. <http://surl.li/fdygu>
 Augustinus Aurelius S. *De moribus Ecclesiae catholicae et de moribus Manichaeorum libri duo*. <https://t.ly/pz76O>
 Cassianus I. *Collationes*. <http://surl.li/fdyif>
 Cicero M. T. *De Inventione*. <https://t.ly/dmqv>
 Eutropius. *Epistola ad Petrum Papam de octo vitiis*. PL. 80. Col. 9–14. <https://www.mlat.uzh.ch/browser?path=38/1297/3143/8146&text=8146>
 Gregorius Magnus, *Moralia in Iob*. <https://t.ly/COI9>
 Horatius Q. F. *Carminum liber secundus (Odes)*. <https://t.ly/wj33>
 Horatius Q. F. *Epistularum liber primus*. <https://cutt.ly/N8bG9rk>
 Seneca L. A. *Epistulae morales ad Lucilium*. <http://surl.li/fdyik>
 Αισχύλος. *Ἐπτά ἐπὶ Θήβας*. <http://surl.li/fdygz>

Αριστοτέλης. *Ἠθικά Νικομάχεια*. <http://surl.li/fdyhf>
 Αριστοτέλης. *Ῥητορική*. <http://surl.li/fdyhk>
 Αριστοτέλης. *Τὰ μετὰ τὰ φυσικά*. <http://surl.li/fdyhn>
 Εὐάγγριος ὁ Ποντικός. *Περὶ τῶν ὀκτῶ λογισμῶν*. <http://surl.li/fdyhg> або <http://surl.li/fdyht>
 Ξενοφῶν. *Ἀπομνημονεύματα*. <http://surl.li/fdyih>
 Περὶ ἀρετῶν καὶ κακιῶν. <http://surl.li/fdyib>
 Πλάτων. *Πολιτεία*. <http://surl.li/fdyhw>
 Φίλων ὁ Ἀλεξανδρεὺς. *Νόμων ἱερῶν ἀλληγορία τῶν μετὰ τὴν ἐξαήμερον*. <http://surl.li/fdyhz>
 Bible
 Ad Corinthios epistula I Sancti Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Da>
 Ad Galatas epistula Santi Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Dd>
 Ad Timotheum epistula II Sancti Pauli Apostoli. <http://bitly.ws/B2Di>
 Μακκαβαίων Δ' (*Μακκαβαίων 4*). <http://bitly.ws/B2Dk>
 Σοφία Σαλωμώνος (*Liber Sapientiae*). <http://bitly.ws/B2Dn>

Отримано редакцією журналу / Received: 19.01.24

Прорецензовано / Revised: 30.01.24

Схвалено до друку / Accepted: 01.03.24

Nataliia KOROLOVA, PhD (Philol.), Assoc. Prof.
 ORCID ID: 0000-0001-5014-5302
 e-mail: n.koroliova@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Olesia LAZER-PANKIV, PhD (Philol.), Assoc. Prof.
 ORCID ID: 0000-0001-5281-5816
 e-mail: o.lazer-pankiv@knu.ua
 Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

VERBALIZATION OF THE CONCEPTS OF "VIRTUES" AND "VICES" IN THE MORAL AND ETHICAL TRADITION OF ANTIQUITY AND THE MIDDLE AGES

Background. *The article outlines the history of the formation of ideas about virtues and vices in the Antiquity and the transformation of their conceptual component over the following centuries. The research focuses on the analysis of their essence, the foundations of which were laid in Greco-Roman and Christian ethics. At the same time, it is in the Middle Ages that it reaches the peak of its cultural significance.*

Methods. *The study is based on linguistic material that represents these concepts in the works of ancient and medieval writers. All the ideas presented are illustrated by examples from the original texts with translation.*

Results. *The concepts of "virtues" and "vices" as key elements of the moral and ethical tradition of antiquity and the Middle Ages are considered, common and distinctive features in the views on their nature are revealed. Philosophers and theologians, guided by their own vision, distinguished different virtues/vices and named different numbers of them. The existence of many points of view on the nature of virtues and vices stemmed from a strong tradition of dividing moral and ethical categories into two systems: the dichotomous system, in which virtues were opposed to vices, and the triad system, where virtue was considered the middle ground between two extreme manifestations of certain inclinations or character traits.*

Conclusions. *Mentions of virtues and vices can be found already in Homer, Aeschylus, Socrates and Xenophon, Plato gives four basic virtues to the ideal citizen, and Aristotle puts forward the theory of dividing virtues into diaretics and ethics and comprehends vices from the standpoint of morality. The doctrine of the four basic virtues was brought to Rome by Cicero and Seneca. Later on, the Christian tradition borrowed it and adapted it to the needs of the Church, adding the theological virtues, a list of which was formulated by the Apostle Paul and developed by Thomas Aquinas. He, as well as Pierre Abelard, speaks of the differentiation of vices and sins. The list of the Seven Deadly Sins was published in 590 by Pope Gregory the Great. We owe their appearance to the early Byzantine theologian Evagrius of Pontus, who developed the doctrine of the eight evil thoughts, and to John Cassian and Eutropius of Valencia. During the Middle Ages, virtues and vices (sins) became the subject of religious and moral discussions, and the Christian tradition settled on a dichotomous approach to their nature.*

Keywords: *linguistic representation, ancient works, medieval works, virtues, vices, seven deadly sins.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.